

GEÇ DÖNEM DOĞU TÜRKÇESİYLE YAZILMIŞ TEZKİRE-İ SÜT BİBİ PÂDİŞÂH

TEZKİRE-İ SÜT BİBİ PÂDİŞÂH THAT WAS WRITTEN IN LATE EASTERN TURKISH

Emine TEMEL ALEMDAR *

Öz

Türklük bilimi çalışmalarında önemli bir yeri olan İsveç Lund Üniversitesi Kütüphanesinde, Doğu (Çağatay), Yeni Uygur ve Özbek Türkçesinde kaleme alınmış pek çok el yazması metinden oluşan koleksiyon yer almaktadır. Bunların başında içinde farklı tür ve içerikte nadide eserlerin bulunduğu Türkolog Gunnar Jarring koleksiyonu gelmektedir. Bu makalede İsveçli misyoner Gunnar Hermansson tarafından 15 Nisan 1928'de kopyalanıp Jarring tarafından 1982'de Lund Kütüphanesine bağışlanan ve Prov. 6 numaraya kayıtlı, ölçüleri 18x11 cm olan "Tezkire-i Süt Bibi Pâdişâh" adlı eser incelenecektir. Üç varığın dışındaki her varığı 9 satırdan oluşan, toplam 16 varaklık bu tezkire, geç dönem Doğu Türkçesiyle kaleme alınmış dinî-tasavvufî türde mensur bir eserdir. Eser, Bibi Halvâî (Ümeyye) lakaplı bir kadın velî ile onun mürit ve halifesi olan Süt Bibi'nin (Âmine) menkıbelerini anlatır. Bu çalışmada eser, şekil ve içerik bakımından tanıtıldıktan sonra dil ve üslup özellikleri açısından incelenecek akabinde Latin harflerine transkribe edilerek eserin sözlüğü ortaya konulacaktır. Tezkire, konusu itibarıyla özgün ve dili itibarıyla geç dönem Doğu Türkçesinin ses, şekil ve ağız özelliklerini ihtiva etmesi açısından alana katkı sağlayacak zenginliktedir.

Anahtar Kelimeler

Lund Kütüphanesi, G. Jarring koleksiyonu, Geç Dönem Doğu Türkçesi, Tezkire-i Süt Bibi Pâdişâh, Uygur Türklerinde dinî edebiyat ve tezkire geleneği, Doğu Türkçesi dil hususiyetleri

Keywords

Lund Library, G. Jarring Collection, Late Eastern Turkish, Tezkire-i Süt Bibi Pâdişâh, Religious literature and tezkire (biography) tradition in Uyghur Turks, Eastern Turkish language characteristics

Abstract

In the Library of Lund University, Sweden, which has an important place in Turcological studies, there is a collection of manuscripts that were written in Eastern (Chagathay), New Uighur and Uzbek Turkish. Foremost among these, Turcologist Gunnar Jarring Collection, is a leading example, which contains many precious works in various genre and versions. Copied by Swedish missionary Gunnar Hermansson on 15th April 1928 and donated to the Lund Library in 1982 by Jarring, registered to number Prov. 6, in the seize of 18x11 cm, "Tezkire-i Süt Bibi Pâdişâh" will be examined in this article. Each foil being comprised by 9 lines except for three foils, this 16-foil tezkire (collection of biographies) is a prosaic and religious / sufistic work that was written in late Eastern Turkish. The work is mainly about parables concerning a woman Saint named Bibi Halvâî (Ümeyye) and her disciple and caliph Süt Bibi (Âmine). In this study, after introducing the work in its form and content, its language and style will be examined and eventually a dictionary will be created by transcribing the work into contemporary Latin alphabeth.

The tezkire is very much contentful for an academic study by virtue of its authenticity in the subject-matter and having related to late period of Eastern Turkish in terms of language (phonetic, morphological, dialect).

* Arş. Gör. Dr., İstanbul Üniversitesi
Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü
emine.temel@istanbul.edu.tr
ORCID: 0000-0002-5575-8615
İstanbul/TÜRKİYE

Gönderim Tarihi: 05/04/2021

Kabul Tarihi: 22/06/2021

1. Giriş

İsveç ile Türklerin, Kırım Tatarları vasıtasıyla başladığı tahmin edilen ilişkileri, akademik alanda pek çok olumlu hadiseye de vesile olmuştur (Berbercan, 2017, s. 43). İsveç ile Türk dünyasının 17. yüzyıla kadar uzanan bu ilişkisi sonucunda Türk diline ait pek çok el yazması metin, vesika, farklı tür ve konudaki eserler İsveç kütüphaneleri tarafından satın alınmaya başlamıştır. Bu bağlamda İsveç Türkolojisinin gelişmesinde önemli bir yere sahip olan ve kaynaklık eden araştırma merkezlerinin başında Uppsala ve Lund üniversitelerinin kütüphaneleri gelmektedir.

Lund ve Uppsala üniversiteleri, Türk dili öğretimi meselesiyle yakından ilgilenmiş ve kütüphaneleri için pek çok Türkçe kitap temin ederek Türk dili ve edebiyatı alanında önemli çalışmalar yürütmüşlerdir (Jarring, 2004, s. 115-118). Makaleye konu olan “Tezkire-i Süt Bibi Pâdişâh” adlı el yazması metin de Lund Üniversitesi Kütüphanesinde ve Türkolog Gunnar Jarring koleksiyonunda yer alan nadide bir eserdir. Bu koleksiyon, çoğunlukla Jarring ve bazı İsveçli misyonerler tarafından üniversite kütüphanesine hediye edilen, satılan veya üniversite kütüphanesi tarafından satın alınan Doğu, Uygur ve Özbek Türkçesine ait kıymetli eserlerden oluşmaktadır.

Tezkire-i Süt Bibi Pâdişâh, geç dönem Doğu Türkçesi ile kaleme alınmış mensur türde bir eserdir. Ümeyye adıyla anılan kadın velî ile onun halifesi olan Süt Bibi'nin menkıbelerini konu edinen bu eser, Doğu Türkçesinin ses, şekil ve Uygur Türklerinin ağız özelliklerini yansıtması bakımından Türklük bilimine katkı sağlayacak önemli malzemeler sunmaktadır.

Bu makalede, eserin öncelikle şekil ve içerik bakımından tavsifi yapılacak akabinde dil ve üslup özellikleri, Latin harflerine çeviri yazısı ve sözlüğü ortaya konularak bazı değerlendirmelerde bulunulacaktır.

2. El yazması metnin fizikî özellikleri

Makaleye konu olan bu eser, İsveçli misyoner Gunnar Hermansson tarafından 15 Nisan 1928'de kopyalanıp Jarring tarafından 1982'de Lund Üniversitesi Kütüphanesine bağışlanan Doğu Türkistan El Yazmalarının olduğu koleksiyon içinde “Tezkire-i Süt Bibi Pâdişâh” adıyla yer almaktadır. Prov. 6¹ numaraya kayıtlı, ölçüleri 18x11 cm olan bu eser, üç varağı dışındaki her varağı 9 satırdan oluşan toplam 16 (1a-16b) varaktan meydana gelmektedir. Eserin 1a varağında sadece başlığı yazılı, 13a-16b arasındaki varaklar da boş sayfalardan ibarettir. Eser Nestalik hat ile kaleme alınmıştır. Katalog kaydında dili Uygur olarak tanımlanan bu eserin, gramer ve üslup özellikleri bakımından incelendiğinde geç dönem Doğu Türkçesinin bir ürünü olduğu görülmektedir.

Eser, açık kahverengi zemine ve mavi çizgili bir deftere siyah mürekkeple -sadece başlığı siyah kurşun kalemle- yazılmış, temiz ve okunaklı bir görünüme sahiptir. Eserin sayfalarında herhangi bir yırtılma, kopma veya hasar tespit edilmemiştir. Eserin

¹ İsveç, Lund Üniversitesi Kütüphanesi, Jarring Koleksiyonu, Prov. 6, Erişim adresi: <http://www.alvin-portal.org/alvin/imageViewer.jsf?dsId=ATTACHMENT-0001&pid=alvin-record%3A16273&dswid=6314>

her varağının a sayfasının sol üst köşesinde varak numarası, her iki sayfasının üst orta kısımlarında ise dijital fotoğraf numarası belirtilmiştir. Eserin her bir b sayfasının altına bir sonraki a sayfasının ilk kelimesi düzenli olarak derkenar (reddade) düşülmüştür: [2/2b] (9) hazret: [3/3a] (1) Hazret-i Seyyid, [10/6b] (9) értesi: [11/7a] (1) értesi çaşt-gâh [14/8b], (9) musahhar: [15/9a] (1) musahhar érdi vb. El yazması metin, eserin adı ile başlar ardından besmele ile devam eder.

3. Eserin Konusu

Eser, Bibi Halvâî (Ümeyye) lakaplı bir kadın velî ile onun mürit ve halifesi olan Süt Bibî'nin (Âmine) menkıbelerini anlatır. Buğra Han tezkiresinin 29. bölümünde de bahsi geçen bu tezkire (Âlem, 1998, s. 483-485). Bibi Halvâî'nin neseb-nâmesi ile başlar ve sonrasında hikâyeye geçilir. Melikü'l Mâzî'nin torunu olan Ümeyye'nin günlerden bir gün babasının türbesine yakın bir yerden geçerken kulağına bir ses gelir: "Ey Bibi Ümeyye! Ne zamana kadar namaz kılmadan ve keyfine göre hareket ederek vaktini (boşa) geçireceksin? Allah'tan korkmuyor, Hz. Resûl'ün ruhundan utanmıyor, yüce babanın ruhunu ve benim ruhumu aklına getirmiyor musun? Ve yine sen 'Falan yüce zâtın soyundanım.' diyorsun. Benim ruhumu insanlar karşısında rencide ettin, keşke olmasaydın. Bu yüzden utanç içindeyim." Bu seslenmeden sonra Ümeyye'nin gönlüne ateş düşer, büyük bir üzüntü duyar. Ağlayarak babasının türbesine gider ve yalvararak tövbe eder. Gece gündüz ibadetle meşgul olur. Üç yılın ardından kendisine Mekke-i Muazzam'a gitmesi müjdelenince bir grup insanla yola çıkar. Hazret-i İbni Abbas'ın oğlu Şah Kasım'ın türbesine varırlar, geceyi burada geçirirler. Kendisine bir tabak helva verilir. Ümeyye, hac yolculuğu boyunca helvadan günde iki kere arkadaşlarına ikram eder fakat helvadan hiçbir eksilme olmaz. Mekke'ye varırlar ve iki yıl burada kalırlar. Ümeyye, Mekke halkına da helva verir fakat helva yine eksilmez. Ondan sonra Medine'ye gidip burada üç yıl kalırlar. Medine halkına da her gün iki kere helva verir. Helvası hiçbir şekilde azalmayan Ümeyye'ye "Bibi Halvâî" (Helvacı Hanım) adını (lakabını) koyarlar. Ümeyye yine kulağına gelen "Ey Ümeyye! Senin toprağın burası değil. Kendi yurduna döneceksin." sesi üzerine Özcend'e gider ve babasının türbesini ziyaret eder. Geceyi türbede geçiren Ümeyye, rüyasında babasını görür. Babasının "Ey Bibi Halvâ! Senin yerin bu şehir değil, Yarkent'tir. Oraya varacaksın." demesi üzerine Yarkent'e gider ve burada elli yıl kalır. Halka helva dağıtmakla meşgul olur ve 72 kadını kemâle eriştirir, onlara doğru yolu gösterir. Hazret-i Sıddık'ın ruhlarından terbiye görmüş olan Bibi Ümeyye, yerini halife olarak Hazret-i Bibi Âmine'ye bırakır. Vahşi hayvanlar, geceleri onun huzuruna gelirler. Bibi Âmine, onların sütünü sağlar ve gelen misafirlerine o süttten ikram eder. O yüzden kendisi "Süt Bibi" adıyla anılır. Sözün kısası Bibi Halvâî, 94 yıl yaşar, 95. yaşında vefat eder. İleri gelen zâtlar ve Yarkent eşrafı toplanır, Bibi'nin namazını kılarlar, ruhuna dua ederler.

4. Dil ve Üslup Özellikleri

Edebiyat tarihi çalışmalarına değerli malzemeler sunan birincil kaynakların başında tezkireler gelmektedir. Türk edebiyatının bilinen ilk tezkiresi, Alî Şîr Nevâyî'nin (öl. 1501) *Mecâlisü'n Nefâyis* (H 896 / M 1490-91) adlı şairler tezkiresi olup hem Türk hem de Fars edebiyatı için mühim bir kaynak niteliği taşımaktadır (Eraslan, 2001). Uygur tarihinde ise klasik anlamda ilk tezkireler 17. yüzyılda kaleme alınmıştır.

Uygur Türklerinin yazılı edebiyatlarının gelişmesinde önemli bir yeri olan bu tezkireler, dönemin tarihî, dinî, edebî ve siyasî olay ile kişilerin hayatı ve eserleri hakkında bilgiler veren şecere, biyografi, seyahatname ve tarihnâme türleri altında değerlendirilebilecek nitelikteki edebî eserlerdir (Öger, 2010, s. 533-535).

19. yüzyılda, Uygur Türkleri arasındaki tezkirecilik geleneği ileri seviyelere ulaşmış olup (Öger, 2010, s. 536) bu dönemde yazılan tezkirelerden biri de “Tezkire-i Süt Bibi Pâdişâh” adlı eserdir. Eserin fonetik, morfolojik, sentaks ve leksik açılarından incelendiğinde Doğu Türkçesinin geç dönemine ait dil ve üslup özelliklerine sahip olduğu tespit edilmiştir. Eser, türü itibarıyla tezkire olması sebebiyle tahkiye üslubunu takip etmektedir. Eserde sıklıkla yer alan kelime tekrarları ve öbekleri ve daha önce Doğu Türkçesini yazı dili olarak kullanan, 1930’lardan sonra ise Urumçi ağzını esas alarak edebî dilleri üzerine oturtan Uygur Türklerinin (Öztürk, 1997, s. 2) ağız özelliklerine dair örnekler (*bubim-niñg* 2a/7, *yett<e>nçi-2b/7*, *bubaları-niñg-5a/2*, *kaçanğaçe-5a/6*, *yegirme-6b/7*, *şubu-7b/1*, *neçend-11a/9* vb.) dikkati çekmektedir. Eserde, söz dizimi itibarıyla çoğunlukla halkın anlayacağı şekilde basit ve sıralı cümleler hâkimdir. Öte yandan rüyaların anlatıldığı satırlarda ise bağlı ve iç içe birleşik cümleler yer almaktadır. Eserde, dinî türde kaleme alınmış olması sebebiyle Arapça ve Farsça ibare, söz ve kavramlara rastlamak mümkündür.

4.1. İmla özellikleri

* Metinde, kelime kök ve eklerinde dikkati çeken bazı ikili yazım şekilleri bulunmaktadır: *tezkire* (1a) ~ *tezkire* (4b/7), *Ĥudāy-Te‘ālā* (2a/4) ~ *Ĥudā-yı Te‘ālā* (5a/8), *bubim* (2a/7) ~ *bibim* (6b/4), *Bubi Ĥalvāi* (2a/7) ~ *Bibi Ĥalvāi* (4b/8) ~ *Bibi Ĥalvā* (8a/9), *bobaları-niñg* (5a/1) ~ *babaları-niñg* (5a/4); *rūhum-nı* (5b/1) ~ *rūhumnı* (5b/3) vb.

* Metin, harekesiz olup sadece Arapça dua ve ibareler ile nadiren birkaç Türkçe kelime hareke kullanımına rastlanmıştır.

* Doğu Türkçesi metinlerinde sonu “güzel he” ile biten kelimelere sıklıkla I. ve II. teklik kişi iyelik eki ve bazı isim durum ekleri getirildiğinde çoğu zaman “güzel he” yazılmaz, doğrudan ek ilave edilir (Tolkun, 2016, s. 193): *yett<e>nçi* (2b/7), *yigirm<e>nçi* (3a/9), *hemşir<e>m* (10a/8).

* Metinde eksik noktalama ve harften kaynaklı yazım yanlışları bulunmaktadır: *Şehr-i Özcendi* (4b/9) > *Örcendi*, *Buğrā Ĥān* (4b/8) > *Buğrā Ĥān*.

Metnin çeviri yazısında göz önüne alınan bazı hususlar:

* Metindeki eklerin imlasında belli bir istikrar gözükmemektedir. Kelimelere gelen ekler bazen bitişik (*bobalarınınñg* 5b/7) bazen de ayrı (*bobaları-niñg* 5a/7) olarak yazılmıştır. Kendisinden önce gelen kelimedenden ayrı yazılması gerekirken Arap harfli imlada kelime ile bitişik yazılan ekler “kısa çizgi (-)” ile gösterilmiştir: *tutsa-lar* (2a/10), *pâdişâh-niñg* (4a/2), *bolğay-men* (10b/7) vb.

* Metinde eksik olduğunu düşündüğümüz ve tıpkıbasımda yer almayan harf ve sesler “< >” işaretleri içerisinde gösterilerek tamamlanmıştır: *cidd <ü> cehd* (6a/9), *re<v>ā* (8b/2) vb.

* Metinde okunamayan veya anlamı tanımlanamayan kelimeler tıpkıbasımda yer aldığı fotoğraf şekliyle verilmiştir (bk. dipnot 1 ve 4).

Ünlü ve ünsüzlerden öne çıkan yazım özellikleri:

/a/: Kelime başında çoğunlukla “elif” (ل), nadiren “medli elif” (ل); kelime içinde “elif” ve kelime sonunda da bazen “elif” bazen de “hâ-ı resmiye” (ه) ile gösterilmiştir: aldılarında (7a/3), arasında (2a/10), Ay hanım (4a/3), şehride (11b/3).

/é/: Kapalı e, kelime başında “elif+ye” (لے), kelime içinde “ye” (ے) ile gösterilmiştir: értesi (7a/1), éşitildi érse (8b/3), dép (11a/2).

/e/: Kelime başında “elif”(ل) ile gösterilmiştir: eger (2a/9). Kelime ortasında ilk hecede, ünsüzden sonra çoğunlukla elif’in kullanılmadığı, diğer hecelerde ise “elif” ile yazıldığı görülür: kelip (4a/7), âsitâneler (5a/4). Kelime sonunda da hâ-ı resmiye (ه) ve durum eklerinde ise “elif” ile gösterilmiştir: revîşide (6a/4), künlerde (5a/4).

/ç/: Metinde /ç/ ünsüzü tüm Türkçe kökenli sıra sayı adlarında “cim” (ج) harfiyle gösterilmiş olup bu harf “ç” şeklinde transkribe edilmiştir: onunçı (2b/9), altınçı (2b/6).

/p/: Metinde /p/ ünsüzü, zarf-fiil eki görevindeyken daima “be” (ب) harfiyle gösterilmiş olup bu harf “p” şeklinde transkribe edilmiştir: saldurup (4a/7), bolup (12a/6).

4.2. Ses Bilgisi

Metinde dikkati çeken ses olayları şu şekildedir:

Ünlü ve ünsüz değişimleri: Metinde tespit edilen ünlü ve ünsüz değişimleri şu şekildedir:

/a>/i/: şam>şim (4a/6), /-i>/-e/: yegirme (6b/7) > yirmi, /-p->/-f-/: taftur- (8b/6) > taptur-.

t->d-: Doğu Türkçesinde kelime başındaki /t-/ seslerinin korunduğu (Eckmann, 1988, s. 24) ancak bazı metinlerde Oğuz Türkçesinin etkisi ile t->d- yönünde değişimin yaşandığı görülmektedir. İncelenen metinde de “demek, söylemek” anlamındaki fiilin sadece “dé-” şeklinde geçtiği tespit edilmiştir.

İkizleşme: Harekesiz bir metin olmasından dolayı Doğu Türkçesinde sayı isimlerinde sıklıkla görülen ikizleşmeye imlada “yett<e>nçi” (3b/9) ve “ellig” (8b/4) kelimeleri dışında rastlamıyoruz. Ancak dönem özelliği olması sebebiyle sayı isimlerindeki ikizleşme, transkripsiyonlu metinde gösterilmiştir.

Kalınlık-incelik uyumu: Metinde, kalınlık-incelik uyumunun tam olarak uygulanmadığı görülmektedir. Bu uyumsuzluk, Türkçe kelimelerde olduğu kadar aldığı eklerle Türkçeleşen Arapça ve Farsça kökenli kelimelerde de yer almaktadır. Eklerin yazımında görülen düzensizliklerin başında yönelme durumu eki gelir: dil-leriğa (5b/6), Mekke’ğa (7b/1).

Düzlük-yuvarlıklık uyumu: Metinde düzlük-yuvarlık uyumuna giren kelimeler olduğu gibi girmeyen örnekler de bulunmaktadır: perverdîğarım-dur (10a/4), saldurup (4a/6), kıılır (12b/5), oğudılar (9a/7).

Ünsüz düşmesi: Metinde “ér-” yardımcı fiilinin sadece bir yerde “r” sesi düşmüş olarak édiler (11a/2) şeklinde karşımıza çıkmaktadır.

Hece düşmesi (haploloji): Geniş zamanın III. teklik kişisine göre çekimlenmiş ve bildirme ile kuvvetlendirme-ihtimal fonksiyonlarına sahip “-turur” yapısı, kimi zaman geç dönem Doğu Türkçesinin bir ses özelliği olarak hece düşmesine uğramış vaziyette ekleşmiş ve tonlu olarak karşımıza çıkmaktadır: vilâyetide-dur (8b/1), ulanıp-dur (11b/4).

Zamir n’sinin durumu: Üçüncü teklik / çokluk iyelik ekleri ile durum ekleri arasına gelen zamir n’si, Doğu Türkçesinin dil özelliklerinden biri olarak bu dönemde

kullanılmamaktadır ve incelenen metinde de rastlanmamıştır: tüş-leride (8a/8), cinsleridin (8b/5), hızmet-lerige (9a/1).

4.3. Şekil (yapı) bilgisi

Bu bölümde sıralanan ekler, metinde sadece tespit edilen şekilleri ile yer almaktadır.

4.3.1. İsim çekimi

a. Çokluk ekleri: Metinde çokluk eki *+lAr* şeklinde karşımıza çıkmakta olup bu ek, herhangi bir ünlü uyumsuzluğu teşkil etmemektedir. Çokluk anlamının dışında, saygı ve nezaket bildirme görevinde de kullanılmıştır: mü' min-ler (10a/8), érenler (10b/4); ism-i şerif-leri (3b/3), hızmet-lerige (9a/1) vb.

b. Hâl ekleri

İlgi hâli: Metinde ilgi hâli eki, daima düz ünlülü olarak *+Inġ* ve I. ile II. teklik kişi zamirlerinde *+Inġ* şekillerinde yer almaktadır: bularınġ (3b/4), atanınġ (6a/5), meniġ (5b/3), seniġ (8a/9) vb.

Yükleme hâli: Metinde, yükleme durum eki olarak sadece, Doğu Türkçesinde sıklıkla kullanılan *+nl* eki karşımıza çıkmaktadır: kişi-ni (8b/6), ölüglerni (9b/6) vb.

Bulunma hâli: Metinde bulunma hâli eki *+dA* şeklindedir: şunda (6b/3), halvetde (5a/2) vb.

Yönelme hâli: Metinde yönelme hâli eki *+KA / +GA* şeklindedir: bizge (5b/4), 'ibâdet-ke (6a/1), yârânlarġa (7a/4), yaşġa /6b/7) vb.

Ayrılma hâli: Metinde ayrılma hâli eki *+dIn* şeklindedir: andın (9b/2), 'âlemdin (11a/3) vb.

Eşitlik hâli: Metinde eşitlik hâli eki kalıplaşmış olarak *neçe* (10b/6, vb.) ve işaret zamirlerine getirilerek *ança* (10b/1, vb.) ile *şunça-lik* (10b/3) kelimelerinde görülmektedir.

Eski Türkçe ile Karahanlı, Harezmi ve Kıpçak Türkçesinde edatlarla karşılanan sınırlama hâli ilk defa Doğu Türkçesinde *+ge* yönelme hâli eki ve *+çe* eşitlik ekinin birleşmesiyle ortaya çıkan *+geçe* ekiyle karşılanmıştır (Eckmann, 1988, s. 73). Zamanda ve mekânda sınırlama fonksiyonunu yüklenerek yazı dilinde kullanılmaya başlanan bu ek, özellikle Özbek ile Yeni Uygur Türkçelerinde yaygın olarak görülmektedir (Gabain, 1945, s. 66). İncelenen metinde ise zamanda sınırlama fonksiyonuyla kullanılan bir örnek tespit edilmiştir: kaçangâçe (5a/6).

c. İyelik ekleri

I. teklik kişi: *+Im / +um / +m*; pâdişâhım (3b/9), peygamberim (10a/5), rühumnı (6a/7), bibim (6b/6) vb.

II. teklik kişi: *+Inġ*; tofraġınġ (7b/9), cây-ı menzilinġ (8a/9) vb.

III. teklik kişi: *+I / +sI*; içinde (9a/8), keçesi (6b/9) vb.

III. çokluk kişi: *+lAr*; ferzendleri (4a/2), 'ayâl-ları (4a/3), kulaġlarıġa (5a/6) vb.

ç. Aitlik eki: *+KI*; avvalġı (5a/3), taġaġ-daki (7a/5) vb.

4.3.2. Zamir

Metinde tespit edilen zamirlerin yalın ve çekimli hâllerinden örnekler şu şekildedir:

a. Kişi zamirleri: meniñg (5b/1), sen (6b/3), oldur (6a/4) / anıñg (6a/7); bizge (5b/4), sizge (11b/1), olarnıñg (8b/8).

b. Dönüşlülük zamiri: özünġni (6a/6), özleri (8b/6).

c. İşaret zamirleri: bular (4a/4), munı (6a/8), şubu (7a/9), ol (9b/7), şol (11b/7).

ç. Belirsizlik zamirleri: bir (5a/6), hiç (9b/5), filāni (10b/7), her ki (12b/8).

d. Soru zamiri: kaçangaçe? (5a/6).

4.3.3. Sıfat

a. Niteleme sıfatları: mübârek cedler (11b/5), hoş haber (8a/4), uluġ baba (5a/9).

b. İşaret sıfatları: ol keçe (8a/7), şol sâ'at (11b/7).

c. Sayı sıfatları: yigirme yett<e>nçi pâdişâh (3b/9), ikki yıl (7a/9), toksan dört yıl (9a/5).

ç. Belirsizlik Sıfatları: falān yer (5b/2), her küni (7b/4), neçend halk (11a/9), heme ehl-i Medīne (12a/4).

d. Soru sıfatları: neme muşibet? (11b/2), neçük revâdur? (12a/2).

4.3.4. Zarf

a. Durum zarfları: yığlay yığlay (5b/7), ol hâlde (11b/7), hâzır (12b/7), ança (10b/1).

b. Zaman zarfları: künlerde bir kün (5a/4), keçe kündüz (6a/1), émdi (6b/2), bir keçe (7b/6), andın keyin (7b/2), hâzır (11b/7).

c. Yer zarfları: andın (4a/6), şunda (6b/3), anda (8b/1), munda (8a/4).

ç. Miktar zarfı: neçe boldı (10b/5).

4.3.5. Edat

a. Son çekim edatları: üçün (8b/5), bilen (9a/3), birle (10b/4), kabresidék (10b/4).

b. İkincil son çekim edatları: arasında (2a/10), kaşıda (5b/3), aldılarıda (7a/3), tarafıdın (11b/8), cihetdın (5b/5), yanıda (5b/9).

c. Cümle başı edatları: kâşki (5b/4), yene (6b/5), belki (8b/1), eger (11a/1).

ç. Bağlama edatları: ve (6a/7), hem (7b/1), ki (7b/7), kim (10b/7).

d. Ünlem edatları: ey (5a/6), yâ (12b/8).

e. Soru edatı: mü (5b/1).

4.3.6. Fiil çekimi

a. Haber kipleri

Görülen geçmiş zaman: Metinde tespit edilen görülen geçmiş zaman ekleri, iyelik kökenli kişi ekleri ile birlikte yer almaktadır:

I. teklik kişi eki: *-tım*: ulaştım (11a/2).

II. teklik kişi eki: *-diñg*: kıldıñg (5b/4).

III. teklik kişi eki: *-dİ*: boldı (6b/2), 'şitildi (8b/3). Olumsuzu *-ma-dı*: kem bolmadı (7a/8).

IV. çokluk kişi eki: *-ünġler*: kördünġler (10b/9).

V. çokluk kişi eki: *-dIIAr*: kördiler (6a/2), turdılar (7b/3). Olumsuzu *-mA-dIIAr*: revâ körmediler (11b/4), kılmadılar (10b/6).

Öğrenilen geçmiş zaman: Metinde öğrenilen geçmiş zaman eki, *-ip tur-* / *ér-* ile *-GAN ér-* / *tur-* olmak üzere iki farklı şekilde karşımıza çıkmaktadır. Bu ekler, etkisi hâlâ devam eden tamamlanmış bir hareketi ifade ettikleri gibi şimdiki duruma da işaret etmekte ve kimi zaman şimdiki zaman ile anlamlandırılmaktadır. İncelenen metindeki *-ip tur-* ekli fiiller bu duruma örnek gösterilebilir: berip turdılar (7b/4), kelip turar (9a/1), namâzım-nı ötep érdiler (12a/3); kirgen érdiler (6b/7), buyurğan turur (10a/7). Olumsuzu *-ma-p ér-*: tizmep érdiler (10b/1).

Geniş zaman: Metinde *-r* / *-ar* / *-Ur* olmak üzere üç farklı şekilde karşımıza çıkan bu ek, eş zamanlı olarak hem geniş hem de şimdiki zaman anlamını karşılamaktadır: *dér* sen (5b/3), *saàar érdi-ler* (9a/2), *olturur* (7a/1), *berürmiz* (12b/4). Ekin olumsuz çekimi *-mAs* ile yapılır: *keltürmes mü sen* (5b/1), *kem bolmas 'rdi* (7a/5).

Şimdiki zaman: Metinde bir yerde tespit edilen ve *-a dur-* şekli ile karşımıza çıkan bu ek, III. kişi çekimiyle görülür: *turadur* (7a/3).

Gelecek zaman: Metinde gelecek zaman eki *-GAy* ve bir yerde de *-gü* (*sıfat-fiil eki*)+*iyelik eki+dür* (*bildirme eki*) şeklinde karşımıza çıkmaktadır. Gelecek zamanın dışında emir ve istek anlamlarını da karşılamaktadır: *ötegeyler* (11b/9), *bolğay men* (10b/7); *kelgüsidür* (9b/5). Olumsuzu *-ma-ğay*: *qabül kıлмаğay men* (10b/8).

b. Tasarlama kipleri

Emir Kipi: Metinde tespit edilen emir kipinin çekim şekilleri şöyledir:

II. teklik kişi: *-gil* / *-ğil*: *körgil* (6a/7), *merdâne bolğil* (6a/7). Olumsuzu *-ma-ğil*: *atmağil* (6a/6).

II. çokluk kişi: *-inğlar*: *qaleb kılınğlar* (9b/6).

Şart Kipi: Metinde tespit edilen şart kipi *-sA* eki ile kurulmuştur: *tüşse* (12b/2), *hâceti bolsa* (12b/3). Olumsuzu *-ma-sa*: *naşibiñg bolmasa érdi* (5b/4).

Gereklilik Kipi: Doğu Türkçesinde müstakil bir gereklilik kipi bulunmamaktadır. Bu kip, metinde de tespit edildiği üzere *-mağ* isim-fiil ekinin *kerek* kelimesi ile kurduğu birleşik yapı ile sağlanmaktadır: *qaleb kıлмаğ kerek* (12b/7).

c. Birleşik zaman çekimleri: Metinde birleşik zaman çekimi hikâye ve şart olmak üzere iki farklı yapıda karşımıza çıkmaktadır:

Geniş zamanın hikâye çekimi: *olturur érdiler* (7a/1), *yer érdi-ler* (7a/4)

Öğrenilen geçmiş zamanın hikâye çekimi: *terbiyyet tafip érdiler* (8b/7), *tuğğan érdiler* (4a/4).

Şart kipinin hikâye çekimi: *nasibiñg bolmasa érdi* (5b/4).

Geniş zamanın şart çekimi: Bazen *ér-* yardımcı fiilinin görevini *bol-* yardımcı fiili de üstlenebilmektedir: *qaleb kıılır bolsa* (12b/3).

ç. Fiilimsiler

İsim-fiil: Metinde isim-fiil eki *-mAK* şeklinde ve beş yerde karşımıza çıkmaktadır: *hâlva bermek* (8b/5), *yatmağnı* (11b/5) vb.

Sıfat-fiil: Metinde sıfat-fiil eki *-GAN* şeklinde karşımıza çıkmaktadır: *defn boladurğan* (8a/3), *kelgen* (9a/2), *dégen* (9b/6).

Zarf-fiiller: Metinde zarf-fiil eki, sıklıkla *-Ip*, iki kere *-may*, birer kere *-y* ve *-ğunça* eki ile *-di* görülen geçmiş zamanın *ér-se* yardımcı fiili ile kurduğu birleşik çekimli yapı şeklinde karşımıza çıkmaktadır: cem^ç kılp (7a/3), uzalıp (10a/9), yetip (11b/7), kelip (5b/7) vb.; korkmay (5a/8), tutmay (5a/8); yığlay yığlay (5b/7); toyğunça (7a/4); eşitildi érse (8b/3).

d. Birleşik yapıllı fiiller

İsim+yardımcı fiil kuruluşunda olanlar:

kııl-: du^ç ā kııl- (12a/7), řā^ç āt ve ^ç ibādet kııl- (12a/8), rışlet kııl- (11a/3) vb.

bol-: ^ç izzet ve řürmetlik bol- (2b/1), peydā bol- (5b/6), řāyib bol- (10b/2) vb.

tut-: şerm tut- (5a/9).

taf-: terbiyyet tafıp er- (8b/7).

Fiil+zarf-fiil eki+yardımcı fiil kuruluşunda olanlar: turadur (7a/3), řalvā berip tur- (7b/4), defn boladur- (8a/3), kelip turar er- (9a/1).

Anlamca kalıplaşmış olanlar: řim saldur- (4a/6), vaştini ötker- (5a/7), řāřırnıńǵa keltür- (5b/1), yol yürü- (6a/5), yegirme yaşka kir- (6b/7), ^ç ömür kör- (9a/5), namāzını ořu- (9a/7), namāz-ı meyyit öte- (11b/9), řayrān řal- (12a/4) vb.

5. Söz Dizimi

5.1. Yapılarına göre cümleler

Metinde, tezkire türünde yazılmış olması sebebiyle sıklıkla basit ve iç içe birleşik cümleler tespit edilmiş, bu cümleleri de ki / kim bağlama edatı ile kurulmuş bağıllı cümleler takip etmiştir. İç içe birleşik cümleler ise bağıllı ve bağımsız pek çok sıralı cümle ile soru cümlelerinden meydana gelmektedir. Ayrıca birkaç örnek dışında kurallı cümle yapıları da yaygın bir şekilde yer almaktadır.

a. Basit cümleler

Halknıń arasında ^ç izzet ve řürmet-lik bolur.

Řıyāmet küni ol bende-ni düzeş otıdın řalāř kıılurlar.

Bular tórt ulan bir tořǵan érdiler.

Cān <u> dil-leriǵa ot peydā boldı.

b. Birleşik cümleler

Metindeki birleşik cümle yapıları bir örnek dışında müstakil olarak yer almamakta olup tespit edilen diğer birleşik cümleler sıralı ve bağıllı cümleler ile birlikte iç içe kullanılmaktadır.

Şartlı birleşik cümleler:

Eger kişi bu neseb-nāmeni özi birle tutsa-lar mertebe-si bülend bolur.

Řā^ç ifelerniń başıǵa kün tüşse ve řāçeti bolsa veyā ferzend şaleb kıılur bolsa şalebini berürmiz.

Řā^ç ife-lerińge řāçetini re<v>ā kıılıp şaleb-i mařsudıǵa yetkürgey-sen.” dęp āvāz eşitildi érse érse Bibim, Yarkend řehriǵe revān boldılar.

İç içe birleşik cümleler:

Ve yine aytur sen kim “Falān büzürg-niń neslidin turur men.” dēr sen.

Münāçāt kııldılar ki “Kerimā, Rahimā řubu yerde defn kıılıńǵay-men.” dęp řubu şalde bir āvāz eşitildi ki...

c. Bağlı cümleler

Ki, Kim bağlama edatı ile kurulanlar:

Ol hâlde kördiler ki âsmân tarafıdın bir tâbût kelip tüşti.

Hzret-i Hıassâf h^vâh-ladı-ki namâz-ı meyyit ötegeyler.

Sa^câdet-menddin âvâz keldi-ki bir ölüge ikki meretebe namâz ötemek şeri^cat-de neçük revâdur?

Diğer bağlama edatları ile kurulanlar:

Yıglay yıglay bobalarınıñ âsitâne-lerige kelip ve yüzlerini tofrağ-ğa sürgediler.

Merdâne bolğıl ve meniñ rûhumnı hâzır körgil tâ anıñ sa^câdetidin bilür sen.

Çün ehl-i Medine bu nidânı eşittiler heme ehl-i Medine hayrân qaldılar.

Belki Yarkend vilâyetide-dur, anda barğay-sen.

Metinde yer alan bağlı cümlelerin bir kısmı iç içe birleşik cümle içinde veya şartlı birleşik cümleler ile birlikte kullanılmaktadır:

Bibim aydılar: “Ey filâni men kim bolğay-men ki peygamberlerniñ sünnet-lerini kabûl kılmagay-men. Ammâ meniñ menzirim munda émes érdi. ‘Âlem-i zâhirdekini kördüñler. Ammâ haqîkat-de Hzret-i Resûllullâh eger şallallâhu ‘aleyhi ve’s-sellem bizge kavuşur sen.” dép édiler.

ç. Sıralı cümleler

Kenti revâk érdiler, tim saldurup andın kelip Yarkend diyârıda yattılar.

Ehl-i Mekke’ğa hem şubu t̄arîqa-da hâlvâ berdiler, zerre kem bolmadı.

Be-tahkîk Allâhu Te‘âlâ t̄irgüzür, gürdaki ölüglerni dégen bolur.

6. Söz Varlığı

İncelenen metin, dinî konuda yazılmış olmaması sebebiyle Arapça ve Farsça söz ve ibareler ile Allah ve peygamber kavramlarını karşılayacak kelime ve özel isimler sıklıkla yer almaktadır; rahmetu’l-lâh, ‘aleyhi’s-selâm, hâzret, hâmd, aşhâbihi, ka^cbe, mü’min, İslâm, Rabb, Te‘âlâ, Allâh, Resûlihi, Nebî, perverdigâr, peygâmbere, enbiyâ, Muhammed, Muştafa, İmâm Hüseyin vb.

Arapça ve Farsça kelime ve kelime gruplarının çoğu Türkçe ekler almak suretiyle Türkçeleştirilmiştir: h^vâh-ladı, namâzım-nı, menzil-i âhîret-lerini, keşf <u> kerâmât-larını, rûh-ı pâklarından vb.

Metinde, Doğu Türkçesinde işlek olarak kullanılan çeşitli yapım ekleri de yer almaktadır: on altınçı, şunçalık, hacel-likda; yıgla-; emçek; sürge-, körgüz-, köter-, eşitil-, koyul-, keltür-, atma-, ötker-, yetkür- vb.

Metinde, anlamı kuvvetlendirmek, pekiştirmek ve anlatımı zenginleştirmek amacıyla tekrar, kısaltma, sayı, bağlama, edat, iyelik ve birleşik fiil grupları, isim ve sıfat tamlamaları ile Arapça ve Farsça tamlamalardan istifade edilmiştir: keçe kündüz, mücerred tenhâ, yâr yâverlik; kündin küнге, künlere bir kün; on iki miñ; hâzır ve âgâh; anıñ için, ebnâ-yı cins-ler kaşıda, ‘izzet <u> ikrâm birle; meniñ perverdigârım; cem^c bol-; lahdniñ ağızı, şâbit kılmak-nıñ beyânı; mübârek cedler, beş ay; Rabbu’l-‘âlemîn; ‘ayn-ı muşîbet vb.

7. Değerlendirme

Geç dönem Doğu Türkçesinde ve mensur tarzda kaleme alınmış “Tezkire-i Süt Bibi Pâdişâh” adlı bu eserin, bazı imla kusurları ve eksiklikleri tadil edilerek tarafımızca en doğru şekilde okunmasına özen gösterilmiştir. Metin fizikî özellikleri, türü ve içeriği bakımından tavsif edildikten sonra dil ve üslup bilgisi açısından fonetik, morfolojik, sentaks ve leksik alanlarda ayrıntılı olarak incelenmeye çalışılmıştır. Daha sonra Arap harfli Doğu Türkçesi metnin Latin harflerine çeviri yazısı ortaya konulup sözlüğü hazırlanmış ve tıpkıbasımı sunulmuştur.

İsveçli Türkolog G. Jarring tarafından 1928 yılında Lund Üniversitesi Kütüphanesine bağışlanan, Prov 6. numarada kayıtlı bu eser, dinî-tasavvufi bir içeriğe sahip olması sebebiyle çeşitli Arapça ve Farsça kelime ve kelime grupları ile kavramları barındırmaktadır. Özellikle metnin neseb-nâme bölümü olan baş ile dua bölümünün olduğu son kısmı dışındaki hikâyenin anlatıldığı bölümde Türkçe söz varlığı hâkimdir. Metinde tahkiye üslûbunun baskın olması sebebiyle fiillerde, görülen geçmiş zaman ve hikâye tarzı birleşik çekimler ağırlıktadır. Metin, birleşik fiiller bakımından da zengindir. Ayrıca söz dizimi açısından sıralı ve basit cümle yapıları çoğunlukta olup bu yapıları bağlı (ki / kim) ve iç içe birleşik cümleler takip etmektedir.

İncelenen bu eserin, sıfat-fiil eki olarak tespit edilen örneklerin sadece -GAN ekli yapılardan oluşması (*kelgen, dégen, boladurğan* vb.), özellikle sayı adlarında söz sonundaki -i düz-dar ünlüsünün -e düz-geniş ünlüsüne dönüşmesi (*yegirme ikkinçi, yett<e>nçi*) ve bazı öne çıkan söyleyiş biçimleri (*tukğan, boba, şubu, bubu* vb.) gibi geç dönem Doğu Türkçesinin dil bilgisi özellikleri ve Türk dilinin tarihî gelişim süreci bakımından Türklük bilimine değerli katkılar sunacağı kanaatindeyiz.

8. Metnin Çeviri Yazısı²

[1a] Tezkire-i Süt Bibi Pâdişâh

[1/2a] (1) Bismillâhi’r-raḥmani’r-raḥim (2) Elḥamdü’l-lillâhi Rabbi’l-‘âlemin ve’l-‘âkıbetü lil-müttakîn (3) ve’ş-şalvâtu ve’s-selâmu ‘alâ Resûlihi Muḥammedin ve âlihi ve aşhâbihi (4) ecma’in. Ammâ ba’ad Ḥudây-Te’âlâ-ğa ḥamd aytkandın (5) keyin Ḥazret-i Muḥammed Muştafâ şallallâhu ‘aleyhi ve’s-sellem-ğa (6) na’at aytkandın keyin bu kitâb Ḥazret-i (7) Muḥammed Muştafâ şallallâhu ‘aleyhi ve’s-sellem-ğa Bubi Ḥalvâi, bu bubim- (8) niṅ neseb-lerini şâbit kılmak-niṅ (9) beyânıda turur. Eger kişi bu neseb-nâmeni özi birle (10) tutsa-lar mertebe-si bülend bolur. Ḥalk-niṅ arasında [2/2b] (1) ‘izzet ve ḥürmet-lik bolur. Kıyâmet küni ol (2) bende-ni düzeḡ otidın ḥalâş kılırlar. Evvel Ḥazret-i (3) Muḥammed Muştafâ şallallâhu ‘aleyhi ve’s-sellem, ikkinçi Ḥazret-i Şâh-ı Merdân (4) Şir-i Yezdân pâdişâhim, üçünçi Ḥazret-i İmâm Ḥüseyn (5) pâdişâhim, dörtünçi Ḥazret-i İmâm Zeyne’l ‘Âbidîn pâdişâhim, (6) beşinçi Ḥazret-i İmâm Muḥammed Bâkır pâdişâhim, altınçi Ḥazret-i (7) İmâm Ḥazret-i Şâdik pâdişâhim, yett<e>nçi Ḥazret-i İmâm Musâ (8) Kâzım pâdişâhim, sekkizinçi Ḥazret-i İmâm ‘Alî Rızâ pâdişâhim, (9) tokkuzunçi Ḥazret-i Seyyid Tâlib ḥvâcem, onunçi [3/3a] (1) Ḥazret-i Seyyid ‘Abdullah Aḥrec ḥvâcem, on birinçi Ḥazret-i (2) Seyyid ‘Ubeydullâh Afzal ḥvâcem, on ikkinçi Ḥazret-i Seyyid (3) İbni ‘Abdu’llâh ḥvâcem, on üçünçi Ḥazret-i Seyyid (4) Şâh Ḥasan ḥvâcem, on dörtünçi Ḥazret-i Seyyid (5) Şâh Ḥüseyn ḥvâcem, on beşinçi Ḥazret-i Seyyid (6)

² Sayfa numarası olarak gösterilen köşeli parantez içindeki birinci rakam dijital fotoğraf numarasını, ikinci rakam ise el yazmasının varak numarasını göstermektedir. Metinde parantez içinde gösterilen 1, 2, 3... rakamları ise sayfadaki satır numaralarını göstermektedir.

Ahmed h^vacem, on altıncı Hazret-i Seyyid Muhammed h^vacem, on (7) yett<e>nci Hazret-i Seyyid Celaleddin h^vacem, on sekkizinci (8) Hazret-i Seyyid Kemaleddin h^vacem, on tokkuzuncu (9) Hazret-i Seyyid Kılıç Burhaneddin h^vacem, yigirminci Hazret-i [4/3b] (1) Seyyid Sultan h^vacem, yigirme birinci Hazret-i Seyyid (2) Melikü'l-Mâzi h^vacem yigirme ikinci Hazret-i Seyyid (3) Halvâi pâdişâhım mübârek ism-i şerif-leri Bubi Ümeyye. (4) Bularnıñ mürid halifeleri Süt Bubi pâdişâhım mübârek (5) ism-i şerifleri Bubi Âmine. Yigirme üçüncü Hazret-i Seyyid (6) Burhaneddin Hâmîl h^vacem, yigirme dördüncü Hazret-i Seyyid (7) Maḥdûm-ı Â' zam pâdişâhım, yigirme beşinci Hazret-i Seyyid Mir Ma'şûm (8) h^vacem, yigirme altıncı Hazret-i Seyyid Sultan Şâh 'Ali Ekber Belḥi (9) pâdişâhım, Hazret-i³ ساعداؤى استى yigirme yett<e>nci pâdişâhım, [5/4a] (1) yigirme sekkizinci Hazret-i Ay Kün Bulak pâdişâh. Bularnıñ (2) ferzendleri Hazret-i Nürdün⁴ h^vacem. Pâdişâh-nıñ (3) kız 'ayâl-ları Ay Hanım pâdişâhım, Ayla Hanım pâdişâhım bolar. (4) Bular dört ulan bir tuḡḡan érdiler. Bular bi-ferzend (5) öttiler.

Ḳadem-cây-ları seyyide ترجيب ⁵érdiler. (6) Kenti revâḳ érdiler, tim saldurup andın (7) kelip Yarkend diyârıda yattılar vallâhu â'lem (8) bi's-şevâb. [6/4b] (1) Bismillâhi'r-raḥmani'r-raḥîm. (2) Elḥamdü'l-lillâhi Rabbi'l-'âlemîn ve'l-'âḳıbetü lil-müttaḳîn (3) ve's-şal'âtu ve's-selâmu 'alâ resûlihi Muhammedin ve âlihi (4) ve aşḥâbihi ecmâ'în. Ba'd-ez ḥamd-i Ḥudâ ve na'at-i Hazret-i (5) Muhammed Resûlullâh medḥ-i ân dürr-i deryâ-yı siyer 'âlî-cenâb- (6) larıḡa ḥidâyet intisâb mızmâr seyyâh-ı ḥaḳîḳat (7) ḡavvâş-ı nehâr ṭarîḳat ve reh-nümâ-yı şerî'at a'ni Tezkîre-i⁶ (8) Buḡrâ Ḥân yigirme tokkuzuncu faslıda Bibi Halvâi raḥmetu'l-lâh (9) 'aleyhümânıñ tezkîre-leri⁷ beyânı olar. Şehr-i Özcendi⁸ (10) Sultan Ḡâzi ya'ni Melikü'l-Mâzi-nıñ nebireleri [7/5a] (1) érdiler. Bisyâr riyâzet ve meşâḳḳat-lar tartıp (2) bobaları-nıñ âsitâne-leride ḥalvetde tâ'at ve 'ibâdet (3) ḳılur érdiler. Avvalḳı ḥâl-larıda resm-i ḥalḳ-nıñ revîşide (4) érdiler. Künlerde bir kün babaları-nıñ âsitâne-leride (5) yakın ötüp barur érdiler. Âsitâne tarafıdın (6) ḳulaḳlarıḡa bir âvâz keldi: “Ey Bibi Ümeyye kaçanḡaḡe (7) bu'l-heveslik ve bi-nemâzlik birle vaḳt-ni ötkerür sen? (8) Ḥudâ-yı Te'âlâ-dın ḳorḳmay, Hazret-i Resûl 'aleyhi's-selâm- (9) nıñ rûḥlarıdın şerm tutmay uluḡ babañ-nıñ rûḥlarını [8/5b] (1) ve meniñ rûḥum-nı ḥâtırnıḡa keltürmes mü sen?” Ve yene (2) aytur sen kim “Falân büzürg-niñ neslidin turur men.” (3) dër sen. “Ve meniñ rûḥumnu ebnâ-yı cins-ler ḳaşıda (4) münfa'ıl ḳıldınḡ. Kâşki bizge naşibiñ bolmasa érdi. (5) Bu cihetdin ḡacel-liḡda érdür men.” dëp bu nidânı eşittiler. (6) Cân <u> dil-leriḡa ot peydâ boldı. Dimâḡlarıdın düd ḳıḳtı. (7) Yıḡlay yıḡlay bobaları-nıñ âsitâne-leride kelip (8) ve yüzlerini tofraḳ-ḡa sürgediler. Ef'âl-i zemime-leridin (9) tevbe ve tazarru' ḳıldılar. Âsitâne yanıda şavma'a ihtiyâr ḳıldılar. [9/6a] (1) Keḡe kündüz şavma'a-da tâ'at ve 'ibâdet-ke meşḡul (2) boldılar. Bir yıl beş ay ötti. Bir keḡe tüş kördiler ki (3) Hazret-i Sultan ḥâzır boldılar ve aydılar: “Ey ferzend, (4) bilgil ferzend oldur ki ananıñ revîşide bolup (5) atanıñ ṭarîḳa-sıda yol yürüp menziliñe yet, (6) himmetiñni bülend ḳılıḡıl. Özüñni taşlap atmaḡıl. (7) Merdâne bolḡıl ve meniñ rûḥumnu ḥâzır körgil tâ anıñ (8) sa'âdetidin bilür sen.” dëp munı eşittiler, ḥoş-ḥâl (9) boldılar. Öz işleride cidd <ü> cehdni ziyâde ḳıldılar. [10/6b] (1) Kündin küñe öz işleride ḳurb <u> kemâl ḥâşıl ḳıldılar. (2) İkki yıl ötti. Andın beşâret boldı ki “Ey Bibi Ümeyye, émdi (3) sen Mekke-i Mu'azzam-ge bargay sen, seniñ işiñ şunda tamâm (4) bolur.” dëp

³ {sâḡdaḡ üsti?}

⁴ Nureddin admın aḡızlardaki söyleyiş özelliḡi olarak kısaltılmış şekli olduḡu kanaatindeyiz.

⁵ {tübi?}

⁶ tezkire: tezkire

⁷ tezkire: tezkire

⁸ Türkiye'deki kaynaklarda Özkend, Kırgız Türkçesinde Özgön, Özbek Türkçesinde Özgen olarak bilinen (Tosun, 2015, s. 452) bu şehir, Kırgızistan sınırları içinde yer almaktadır. Özcend kelimesinin metindeki imlası Örcend şeklindedir.

Bibim aydılar: “Hoş bolğay.” dép Mekke-i (5) Mu‘zzam-ge revân boldılar. Ve yene on ikki za‘ife kiyev-leri birle (6) hem-râh boldılar. Bibim mücerred tenhâ érdiler. Ol vaqtide (7) Bibim yegirme yaşka kirgen érdiler. Menzil merâhil-leriñay kılıp (8) yol yürüp Hazret-i İbni ‘Abbâs-niñ oğlanları Şâh (9) Kâsım-niñ âsitâne-lerige yettiler. Keçesi tünediler. [11/7a] (1) Értesi çaşt-gâh vaqti boldı, murâkabe-de olturur (2) érdiler. Bir tabağ halvâ peydâ boldı. Ve çün hâl-larığa kelse-ler, (3) ol halvâ aldılarında turadur, halvâ-nı köterdiler. Yârânlarını cem‘ (4) kılıp her küni ikki mertebe yârânlarğa berdiler. Toyğunça yer érdiler. (5) Tabağ-daki halvâ zerre kem bolmas érdi. El-kışşa yol (6) yürüp kâfile-ge yetti-ler. Ol kâfile, cem‘ on ikki miñ (7) kişi érdiler. Bibim bu kâfile-ge yetti-ler. Bularğa hem be-ğadr-i (8) iştihâ her küni ikki vaqt halvâ berdiler, zerre kem bolmadı. (9) Şubu tarîka birle Mekke’ge yetti-ler, tavâf kıldılar. İkki yıl Mekke’de [12/7b] (1) mücâvir boldılar. Ehl-i Mekke’ğa hem şubu tarîka-da halvâ berdiler, (2) zerre kem bolmadı. Andın keyin Hazret-i Medîne-i Münevver-ge barıp (3) üç yıl turdılar. Ehl-i Medîne-lik-lerge hem be-ğadr-i iştihâ (4) her küni ikki vaqt halvâ berip turdılar, zerre kem bolmadı. (5) Hazret-i Medîne-i Münevver-de Bibi Halvâi’yi büzürg at (6) koyuldılar. Bir keçe Hazret-i Muhammed Muştafâ şallallâhu ‘aleyhi ve’s-sellem (7) ravzalarige bardılar. Münâcât kıldılar ki “Kerimâ, Rahimâ şubu (8) yerde defn kılınğay-men.” dép şubu hâlde bir âvâz eşitildi (9) ki: “Ey Ümeyye seniñ tofrağın munda émes. Öz [13/8a] (1) menziliñge yangay-sen. Ve bu cemâ’a sañga hem-râh bolup keldiler. (2) Bularni öz menzilige yetkürgey-sen. Seniñ zâhiren bâtunen (3) defn boladurğan yeriñ-ni halâyık-larğa körgüzgey-sen. (4) Andın keyin munda hâzır bolur sen.” Çün bu hoş haber ve beşâret (5) ravza-ı muğaddes-din bularğa beşâret boldılar. Értesi (6) yârânlar birle revân boldılar. Şehr-i Özcendi’ge yetti-ler. Babaları- (7) niñ âsitâne-lerini tavâf kıldılar. Ol keçe şol âsitâne- (8) de yattılar. Tüş-leride babaları Sultân Melikü’l-Mâzi (9) peydâ boldı. Ayttı-ki “Ey Bibi Halvâ, seniñ cây-ı menziliñ [14/8b] (1) bu émes. Belki Yarkend vilâyetide-dur, anda barğay-sen. Za‘ife- (2) leriñge hâcetini re<v>a kılıp taleb-i maqsudığa yetkürgey-sen.” (3) dép âvâz eşitildi érse érse⁹ Bibim, Yarkend şehrigе (4) revân boldılar. Âhirü’l-emr Yarkend-de ellig yıl turdılar. Halk- (5) ğa halvâ bermek üçün meşğül boldılar. Öz cins-leridin (6) yetmiş ikki kişi-ni terbiyyet tapturdılar. Özleri (7) Hazret-i Şiddik-niñ ruhlaridin terbiyyet tafip érdiler. (8) Öz orunlarında halife koydılar. Olarniñ ism-i şerif- (9) leri Hazret-i Bibi Amine érdiler. Olarge vahşi cânearlar [15/9a] (1) musahhar érdi. Keçe hizmet-lerige kelip turar érdi. (2) Emçegini sağar érdi-ler. Kelgen halâyık-larğa şol süt (3) bilen destürhân kılıp uzatur érdiler. Şol vechedin (4) Süt Bibi pâdişâhım at meşhür boldı. El-kışşa Bibi (5) Halvâi, Bibim toksan dört yıl ‘ömür kördiler. Toksan (6) beş-de vefât boldılar. Âhund-ı ekâbir ve eşraf-ı Yarkend (7) cem‘ boldılar. Bibim-niñ namâzını oqudılar. Lahdde defn (8) kıldılar. Bibim lahdniñ içinde kopup olturup (9) ayttı: “E‘üzü bi’llâhi mine’ş-şeytâni’r-racim [16/9b] (1) ve enne’s-sâ’ate âtiyetun lâ raybe fihâ ve ennalâhe (2) yeb’âşu men fi’l-kubür”¹⁰ dép andın keyin ayttılar: (3) “Kâle en-nebi ‘aleyhi’s-selâm fe izâ tehayyertüm fi’l-umûri (4) festa’inü min ehli’l-kubür.”¹¹ Ya‘ni be-tahkik kıyâmet (5) kelgüsüdür. Hiç şek yoktur kıyâmet-niñ kelmegige. (6) Be-tahkik Allâhu Te‘âlâ tirgüzür, gürdaki ölüglerni dégen (7) bolur. Hadis-niñ ma‘nâ-sı ol-ki her vaqtige mütehayyir (8) bolsañglar işlerde yâr yâverlik taleb kılınğlar, (9) ehl-i kubürdin ya‘ni ehl-i mezârdın. Andın keyin aydılar: “Allâh, [17/10a] (1) Rabbî ve Muhammed Nebiyyi ve’l İslâm dini ve’l İmâm Ebû (2) Hanife ve’l Ka‘beti kıbleti ve’ş-şalavâtu ferizatu ve’l-mü’- (3) minün ihvânun v’el-mü’minât ahvâton.” Ma‘nâsı ol-kim (4) “Allâhu Te‘âlâ meniñ perverdigârim-dur. Hazret-i Muhammed (5) Resüllullâh meniñ peygamberim-

⁹ Kelime tekrarları metinde olduğu gibi geçmektedir.

¹⁰ Kur’ân-ı Kerim Hac suresi 7. ayet (22/7): “Ve gerçek şu ki o kıyamet gelecektir, onda hiç şüphe yoktur. Ve şüphesiz Allah kabirlerde olan kimseleri diriltecektir.”

¹¹ Hadis-i şerif: “İşlerinizde şaşırduğumuz zaman kabirdekilerden yardım isteyiniz.”

dur. İslâm meniñ dînim (6) turur. Hâzret-i İmâm-ı Â' zam meniñ imâmım turur. Ka'be (7) meniñ kıblem-turur. Namâznı mañga buyurğan turur. Mü'min- (8) ler meniñ birâderim turur. Mü'mine-ler meniñ hemşir<e>m turur." (9) dödiler. Andın keyin ölüğ tarzıda uzalıp yattılar. [18/10b] (1) Ança lahdniñ ağızıa hışt tizmep érdiler, Bibim (2) gürdın gâyib boldı. Bibimniñ bu keşf <u> kerâmât- (3) larını heme turğan halâyık-lar kördiler. Şunça - (4) lık birle hem kabre kıldılar, érenler kabresidék. Şol (5) keçe bir kişi tüş kördi, aydı: "Ey Bibim, sizlerge (6) neçe boldı-ki menzil-i âhîret-lerini kılmadılar." Bibim aydılar: (7) "Ey filâni men kim bolğaymen ki peygamberlerniñ sünnet-lerini (8) kabûl kıлмаğay-men ammâ meniñ menzirim munda émes érdi. (9) 'Álem-i zâhirdekini kördüñler ammâ haqîkat-de [19/11a] (1) Hâzret-i Resûllullah eger şallallahu 'aleyhi ve's-sellem bizge (2) kavuşur sen." dép édiler. Menzil-i haqîkığa ulaştım. (3) El-kışsa ol-küni Bibim 'âlemdin rihlet kıldılar. (4) Hâzret-i Medîne-de bir 'aziz bar édi. İsm-i şerif-leri (5) Hâssâf érdiler. 'Álem-i ma'nâ-dın olarğa beşâret (6) boldı. Hâzret-i Resûl 'aleyhi's-selâm-dın bir sa'âdet-mend- (7) ge Gûristân-ı Baķi'a'da falân yerde âhîret öyini (8) râst kılıñlar dép 'ala's-şabâh ol Hâssâf-ı (9) büzürg-vâr bu emr-i şerif-ge meşgûl boldı. Neçend halk [20/11b] (1) kelip ol Hâssâf-dın sordılar ki "Sizge neme muşibet (2) yetti?" Ol büzürg-vâr ayttılar: "Enbiyâ cins-niñ muşibeti (3) 'ayn-ı muşibet-dür. Bir sa'âdet-mend bu keçe 'Acem şehride (4) Hüdâ-yı Te'âlâ'nıñ rahmetige ulanıp-dur, revâ kör- (5) mediler olarnıñ mübârek cedlerini 'Acem-de yatmaķnı. (6) Anıñ üçün lahd kıılır men. Ol sa'âdet-mendni köterdiler. (7) Hâzır şol sâ'at yetip kelür." dödiler. Ol hâlde (8) kördiler ki âsmân tarafıdın bir tâbût kelip tüşti. (9) Hâzret-i Hâssâf h'âh-ladı-ki namâz-ı meyyit ötegeyler. [21/12a] (1) Sa'âdet-menddin âvâz keldi-ki bir ölüğge ikki mertebe (2) namâz ötemek şerî'at-de neçük revâdur? (3) Meniñ namâzım-nı ötep érdiler. Çün ehl-i Medîne (4) bu nidânı eşittiler heme ehl-i Medîne hayrân kaldılar. (5) Andın keyin Bibim-ni 'izzet <u> ikrâm birle gürda koydılar (6) ve neçe Medîne halkı cem' bolup Bibim-niñ rûh-ı (7) pâklarığa du'â kıldılar. Vallahu â'lem bi's-şavâb. (8) El-kışsa Bibim neçend yıl tâ'at ve 'ibâdet (9) kılıp Hâzret-i Fâtıma-ı Zehrâ razıyullahu 'anhümâ- [22/12b] (1) niñ rûh-ı pâklarıdın terbiyyet tafip qurb <u> kemâl (2) hâşıl kıldılar. Zâ'ifelerinñ başığa kün tüşse (3) ve hâceti bolsa veyâ ferzend taleb kıılır bolsa talebini berürmiz (4) İnşâ'allâhu Rabbu'l-'âlemîn andın keyin her hâcet- (5) mendî taleb kıılır bolsa-lar hâzır ve âgâh bolsunlar kim (6) gûsl-i tahâret kılıp sırr-ı i'tikâd birle evliyânı (7) hâzır körüp taleb kıılmaķ kerek. Biraħmetike yâ er- (8) hamerrâhimin. Tamâm şud 1347.

4'ünçî mâh-ı Zi'l-ka'de

Her ki h'ânede du'â tama' dârem

Z'ân ki men bende-i güneh-kârem

9. Sözlük

(Sözlüğe müstakil kelimelerin yanı sıra Türkiye Türkçesinde kullanılmayan, nadir kullanılan veya farklı anlam ve şekillerde görülen kelime grupları da dâhil edilmiş ve metindeki anlamları esas alınmıştır. Ar. Arapça, Far. Farsça)

A-Â

âgâh bol-: vâkıf olmak, öğrenmek

ağız: uç, kenar

'ala (Ar.): üst, fevk

aldılarıda: önlerinde

'âlem-i ma'nâ (Ar.): manevi âlem

'âli-cenâb (Ar.+Far.): haysiyetli, şerefli

Allâh (Ar.): Allah, Tanrı

Allâhu Te'âlâ (Ar.): Yüce Allah (Allah sözü yerine kullanılan saygı ifadesi)

altınçı: altıncı

ammâ ba'ad (Ar.): daha sonra

ana: anne

ança: öylece, bu biçimde
anda: orada
andın: radan, ondan, sonra
anıñ için: onun için, ondan dolayı
âhirü'l emr: emir verildikten sonra
âhîret (Ar.): öteki dünya
âhünd-ı ekâbir (Far.+Ar.): ileri gelenler, devlet büyükleri.
arasıda: arasında, içinde
âsitâne (Far.): türbe, tekke
âsmân (Far.): gökyüzü, sema
at-: bırakmak, salmak, koymak
at koyul-: adlandırılmak, lakap takılmak
ata: baba
ğusl-ı tahâret kıl-: gusül (boy) abdesti almak
âvâz (Far.): ses, seda
avvalkı: önceki
ay-: söylemek, demek
ay: zaman dilimi, yılın on iki bölümünden her biri
Ay: özel ad
‘ayâl (Ar.): çocuklar, evlatlar
Ayla: özel ad
‘ayn (Ar.): bir şeyin kendisi, zâtı
ayt-: söylemek, arz etmek
‘azîz (Ar.): velî, keramet sahibi
-B-
baba: baba, ata
ba‘ dez...(Ar.+Far.): -den sonra
bar -: varmak, ulaşmak
bar: var
baş: organ adı; baş
bâtinen (Ar.): dâhilî olarak
be-tahkîk (Far.+Ar.): şüphesiz, kuşkusuz
be-kadr-i iştihâ (Far.+Ar.): büyük bir istekle, arzuyla
belki (Far.): muhtemelen
bende (Far.): kul, köle
ber-: vermek, dağıtmak
bermek: vermek, dağıtmak

beş: beş
beşâret bol-: müjdelenmek
beşinci: beşinci
beyân (Ar.): açıklama, bildiri
bî-ferzend (Ar.+Far.): çocuksuz
bibi: hanım, yaşlı hanım, ana
Bibi Hâlvâi ~ Bibi Hâlvâ ~ Bubi Hâlvâi: Arkadaşlarına sürekli helva ikram ettiği için Ümeyye’ye takılmış bir tür lakap, helvacı hanım, ana
Bibi Ümeyye ~ Bubi Ümeyye ~ Ümeyye: Melikü'l Mazi'nin torunu
bil-: bilmek, anlamak
bilen: ile, birlikte
bî-nemâzlık (Far.): namaz kılmama durumu
bir: 1. sayı adı; bir 2. herhangi bir
birâder (Far.): erkek kardeş
birle: bk. bilen
bisyâr (Far.): çok, fazla
biz: I. çokluk şahıs zamiri
boba: bk. baba
bol-: olmak (yardımcı fiil)
bu: işaret sıfatı / zamiri
bubi: bk. bibi
Buğrâ Hân: Karahanlı hükümdarı Bezir Arslan Han'ın oğlu
Bubi Âmine: Ümeyye'nin yerine halife olarak geçen mürid
bu'l-heveslik (Ar.) maymun iştahlılık
bular: işaret zamiri; bunlar
buyur-: buyurmak, emretmek
bülend (Far.): yüce, yüksek
büzürg (Far.): ulu, yüce
büzürg-vâr (Far.): yüce mertebeli (kimse)
-C-
cân u dil (Far.): canı gönül, içten
cânevar (Far.): vahşi ve yırtıcı hayvan
cây (Far.): yer, mevki
ced (Ar.): ata
cem' bol-: toplanmak, bir araya gelmek

cemā' a (Far.): topluluk, insanlar
cidd ü cehd (Ar.): gayret, çalışma, çaba
cihet (Ar.): yön, yan
cins (Ar.): tür, nevi
-Ç-
çaşt-gāh (Far.): sabah vakti
çık-: meydana gelmek, oluşmak
çün (Far.): -dığı zaman, çünkü
-D-
defn kııl-: mezara koymak, gömmek
deryā (Far.): deniz, nehir, göl
destürhān kııl-: sofraya kurmak, yemek hazırlamak
dimāğ (Ar.): beyin, şuur
dīn (Ar.): din, inanış yolu
diyār (Far.): şehir
du' ā kııl-: dua etmek
dūr (Ar.): inci
dūd (Far.): duman
dūzeḥ (Far.): cehennem
d³-: demek, söylemek
-E- -É-
é-: imek (yardımcı fiil)
émes: yok, değil
ebnā-yı cins (Ar.): aynı cinsten olanlar, insanlar
ef āl-i zemīme (Ar.): kötü eylemler, yanlış davranışlar
eger (Far.): sayet
ehl (Ar.): sahip
el-kıssa (Ar.): hasılı, sözün kıyası
ellig: elli
emçek: meme, göğüs
émdi: şimdi
emr (Ar.): emir, buyruk
enbiyā (Ar.): peygamberler
ér -: bk. é-
éren: evliya, velî
érte: belli bir zamanın hemen arkasından gelen gün
éşit-: duymak, işitmek

éşitil-: duyulmak, işitilmek
eşrāf (Ar.): ileri gelenler, saygın kimseler
evliyā (Ar.): velîler
evvel (Ar.): önce
ey: ey (seslenme ünlemi)
-F-
falān (Ar.): Söylenmesi istenmeyen veya gerekli görülmeyen kişi ve yer kavramı yerine kullanılır.
fasl (Far.): bölüm, kısım
ferzend (Ar.): evlat, çocuk
filānī: herhangi bir kişi
-G- -Ġ-
ğavvāş (Ar.): dalgıç
ğāyib bol-: kaybolmak
gūr (Far.): mezar, kabir
Güristān-ı Bakī' a: yer adı
-H- -Ḥ- -Ḥ-
ḥaber (Ar.): havadis, bilgi
ḥacellik: utangaçlık, mahçubiyet
ḥācet (Ar.): ihtiyaç
ḥācetmendī (Ar.+Far.+Ar.): muhtaçlık
ḥadīş (Ar.): Hz. Muhammed'in söz ve davranışları
ḥāl (Ar.): durum, an, zaman
ḥalāş kııl-: kurtulmak
ḥalāyık (Ar.): mahlûklar, yaratılmış her şey
ḥalīfe (Ar.): birinin yerine geçen kimse
ḥalk (Ar.): millet, insan topluluğu
ḥalvā (Ar.): helva, bir çeşit tatlı
ḥalvet (Ar.): tenhaya çekilme, yalnızlık
ḥamd (Ar.): övgü
ḥanım: kadınlar için kullanılan unvan ve hitap sözü
ḥāşıl kııl-: ortaya çıkarmak, meydana getirmek
ḥāzır (Ar.): bir yerde mevcut olan, bizzat bulunan, huzurda, şimdi
ḥazret (Ar.): Kutsal görülen ve saygı gösterilen zatların isimleriyle birlikte kullanılan saygı sözü. Metinden bazı

örnekler: Hâzret-i Muḥammed Muştafâ, Hâzret-i Seyyid Hâlvâi, Hâzret-i İmâm Musâ.

Hassâf: Hanefî âlimi

hâtırîngga keltür:- hatırlamak, anmak

hâkîkat (Ar.): gerçek, doğru

hâkîkî (Ar.): gerçeklikle ilgili, hakikate mensup

hâyran kal:- çok beğenmek

hem (Far.): da, de (bağlama edatı)

hem-râh (Far.): yoldaş, dost

heme (Far.): tümü, hepsi

her (Far.): her, bütün

hemşîr<e> (Far.): kız kardeş

hızmet (Ar.): vazife, huzur

hiç (Far.): asla, kat'iyen (Olumsuz cümlelerde anlamı kuvvetlendirir.)

hidâyet (Ar.): Hak yoluna, doğru yola yönlendirme

himmət (Ar.): emek, gayret

hışt (Far.): kerpiç

hoş bolğay: peki, pekala, baş üstüne, emredersiniz

hoş-ḥâl bol:- sevinmek, mutlu olmak

Hudâ (Far.): Allah, Tanrı

Hudâ-yı Te'âlâ: Yüce Allah

h'âce (Far.): efendi, yüksek rütbeli kimse

h'âhla:- istemek, dilemek

-î-

îç: bir şeyin kendi sınırları arasında olan kısım, dâhil

ih'tiyâr kııl:- tercih etmek, seçmek

ikki: iki

ikkinçi: ikinci

imâm (Ar.): İslam dininde görüş ve fikirleriyle bir mezhebe öncülük etmiş kimse

intisâb (Ar.): bir şahsa bağlı olma, mensup olma

İslâm (Ar.): Müslümanlık

ism-i şerîf (Ar.): mübarek isim

iş: amel, hareket, meşgale

'izzet u ikrâm: ağırlama, saygı gösterip kıymet verme

'izzet ve ḥürmetlik bol:- saygı ve değer görmek

-K- -K-

ḳabre (Ar.): mezar

ḳabül kııl:- benimsemek, kabul etmek

Ka'be (Ar.): Kâbe

ḳaçangâçe: ne zamana kadar

ḳadem-câ (Ar.): ziyaretgâh

ḳâfile (Ar.): kervan

ḳaş: ön, huzur

kâşki (Far.): keşke

ḳavuş:- kavuşmak, bir araya gelmek

keçe: gece

kel:- 1. ulaşmak, varmak 2. tâbi olmak

ḳıyamət kelmeği: kıyametin kopması

kem bol:- eksilmek, azalmak

kent: şehir

kerek: gerek, lazım

Kerîmâ (Ar.): ey Kerîm (Allah'ın sıfatlarından; lütfu çok olan)

keşf u kerâmât (Ar.): evliyalarda görülen olağanüstü durumların ortaya çıkması, gayb âlemine ait hususlara vâkıf olma

keyin: sonra

ḳible (Ar.): Kâbe'nin bulunduğu yön

kııl:- kılmak, etmek, yapmak (yardımcı fiil)

ḳız: dişi cinsten çocuk

ki ~ kim (Far.): ki (bağlama edatı)

kişi: şahıs, kimse

kitâb (Ar.): herhangi bir konuda yazılmış eser

kiyev: damat, güvey

ḳop:- kalkmak, çıkmak

ḳorḳ:- ürkmek, çekinmek

ḳoy:- 1. birinin yerine geçmek 2. gömmek

kör:- görmek, (herhangi bir şey gibi) saymak

körgüz:- göstermek

köter:- yükseltmek, kaldırmak

ḳubūr (Ar.): mezarlar

ḳulak: organ adı; kulak

ḳurb u kemāl (Ar.): kemale ulaşmak, bir şeyin eksiksiz olma durumuna erişmesi, mükemmele yaklaşmak

kündin künge: gittikçe, her geçen gün

künlerde bir kūn: günlerden bir gün, herhangi bir gün

kündüz: gündüz

-L-

laḥd (Ar.): mezar

-M-

maṅga: bana (I. teklik şahıs zamirinin yönelme hâli)

maḳsud (Ar.): kastedilen, amaçlanan

Medīne: Hicaz'da bir şehrin adı

medḥ (Ar.): övme, yüceltme

Mekke-i Mu'azzam: yüce Mekke şehri

Melikü'l Mâzî ~ Sultān Melikü'l-Mâzî: İlig Han Nasr, Karahanlı Ebû Nasr Ahmed b. Ali'nin kardeşi

men: ben (I. teklik şahıs zamiri)

menzil (Ar.): varılacak yer, mesafe

merāhil (Ar.): merhaleler, mesafeler

merdāne (Far.): cesurca, mertçe

mertebe (Ar.): derece, rütbe

meşakkat (Ar.): güçlük, zorluk

meşgūl bol: uğraşmak, vaktini vermek

meşhūr bol-: ünlenmek, tanınır olmak

meyyit (Ar.): ölmüş insan

mezār (Ar.): kabir

mızmār (Ar.): meydan

miz: biz (I. çokluk şahıs zamiri)

mūḳaddes (Ar.): kutsal, temiz

munda: burada (bu işaret zamirinin bulunma hâli)

muni: bunu (bu işaret zamirinin yükleme hâli)

musahḥer (Ar.): ele geçirilmiş

muşibet (Ar.): bela, felaket

mü: soru edatı

mübārek (Ar.): mukaddes, hürmetli

mücāvir (Ar.): komşu

mücerred tenhā (Ar.+Far.): yalnız, tek

mü'min (Ar.): iman eden, inanan

mü'mine (Ar.): iman eden, inanan (kadın)

münācāt ḳıl-: Allah'a dua etmek

münfa' il ḳıl-: gücendirmek, kırmak, üzme

murāḳabe (Ar.): nefsinin bütünüyle ibadete verme

mürīd (Ar.): bir şeyhe bağlı olan kimse

müteḥayyir bol-: şaşırarak

-N-

naşib (Ar.): Allah'ın kısmet ettiği şey, hak

na'at (Ar.): Hz. Muhammed'i ve onun vasıflarını övme

namāz öte-: namazı eda etmek, namaz kılmak

namāz oḳu-: namaz kılmak

nebire (Far.): torun

neçe: ne kadar, nice

neçend: birçok

neçük: nasıl

nehār (Ar.): gündüz

neme: ne (soru zamiri)

neseb (Ar.): soy, nesil

neseb-nāme (Ar.+Far.): soyağacını gösteren eser veya yazı

nesl (Ar.): nesil, kuşak

nidā (Ar.): seslenme, çağırma

-O-

oḳlan: erkek evlat

ol: işaret zamiri / sıfatı

olar: onlar (III. çokluk şahıs zamiri) **oltur-**: oturmak

on: on

on altıncı: on altıncı (Metinde takip eden diğer sıra sayı adları; onuncı, on birinci, on ikinci, on üçüncü, on dördüncü, on beşinci, on sekkizinci, on yetti<i>nci, on tokkuzuncu)

on iki miṅg: on iki bin

orun: yer, mevki

ot: ateş

-Ö-

ölüg: ölü

‘ömür kör-: yaşamak

öt-: 1. ilerlemek (zaman) 2. Yaşamak 3. ölmek

ötüp bar-: geçip gitmek

öy: ev

öz: kendi (dönüştürme zamiri)

özleri: kendileri

-P-

pādişāh (Far.): padişah

perverdīgār (Far.): koruyan, rızıklandıran (Allah)

peygamber (Far.): nebi, peygamber

peydā bol-: ortaya çıkmak, meydana gelmek

-R-

Rahīmā (Ar.): ey Rahīm (Allah’ın sıfatlarından; merhamet eden)

rahmet (Ar.): esirgeme, bağışlama

rāst (Far.): rastlama, tesaduf

ravza (Ar.): bahçe

reh-nümā (Far.): yol gösteren

resm (Ar.): resim

revā kör-: uygun görmek

revān bol-: yola koyulmak, yürümek, gitmek

revāk (Ar.): üstü örtülü önü açık yer

reviṣ (Far.): yürüyüş, gidiş

riḥlet kıl-: dünyadan ahirete geçmek, ölmek

riyāzet (Ar.): dünya nimetlerinden sakınma, nefsi terbiye etme, ibadetle meşgul olma

rūḥ-ı pāk: kutsal ruh

-S- -Ş- -Ş-

sa‘ādet (Ar.): mutluluk, baht

sa‘ādet-mend (Ar.+Far.): mutlu, bahtiyar

şabāḥ (Ar.): gündüzün ilk saatleri

şābit kıl- (Ar.): sabitlemek, sağlam duruma getirmek, pekiştirmek

sanğa: sana (II. teklik şahıs zamirinin yönelme hâli)

sağ-: (süt) sağmak

şavma‘a (Ar.): ibadet yeri

sekkizinci: sekizinci

sen: sen (II. teklik şahıs zamiri)

seyyāh (Ar.): seyahat eden

seyyide (Ar.): seyyidin müennesi (önder, lider)

sırr-ı i‘tikād: inancın sırrı

siyer (Ar.): Hz. Muhammed’in hayatını konu edinen eser

siz: siz (II. çokluk şahıs zamiri)

sor-: sormak

Sulṭān Ġāzī: bk. Melikū’l-Māzī

sünnet (Ar.): Hz. Muhammed’in Müslümanlar tarafından uyulması gereken söz ve davranışları

sürge-: dokundurmak, deġdirmek, sürmek

süt: süt

Süt Bibi ~ Süt Bubi: Bubi Āmine’nin vahşi hayvanlardan süt sağması sebebiyle halk arasında kendisine verilen lakap

-Ş-

şehir (Far.): şehir

şek (Far.): şüphe, kuşku

şerī‘at (Ar.): Allah’ın emir ve yasaklarının tümü, doğru yol

şerm tut-: utanmak

şol sâ‘at: tam o saat, işte o an

şol vechedin: işte o yüzden, o sebeple

şubu: bizzat bu

şunda: şurada

şunçalıķ: şu kadarlık

-T- -T-

tā (Far.): -a / -e kadar

tā‘at ve ‘ibādet kıl-: ibadet etmek, tapınmak

tabāk: tabak

tābūt (Ar.): ölmüş kimsenin içine konulduğu sandık
taf -: bulmak, elde etmek
ṭaleb kıl-: istemek, talep etmek
tamām bol-: tamamlanmak, sonlanmak
tamām şud: tamam oldu, bitti
ṭaraf (Ar.): yön, yan
ṭarīka (Ar.): yol, tarz
ṭarīkat (Ar.): gidilen, izlenen yol
ṭarz (Ar.): şekil, suret
taẓarru' kıl-: yalvarmak
tart-: çekmek, katlanmak
taşla-: taşlamak, zarar vermek
ṭavāf kıl-: kutsal sayarak etrafında dolaşmak
ṭay kıl-: atlayıp geçmek, öte gitmek
tezkīre (Ar.): önemli kişilerin hayatını anlatan nesir türünde eserler
terbiyyet taf-: terbiye etmek, eğitmek, irşad yoluna sevk etmek, kemâle eriştirmek
tevbe (Ar.): işlenmiş bir suç ve günahın Allah'a sığınma
tirgüz-: diriltmek, hayat vermek
ṭim saldur-: ev inşa ettirmek
tiz-: dizmek, sıralamak
tofrak: toprak
toḡsan: doksan
toḡkuzunçı: dokuzuncu
toyğunça: doyuncaya kadar, doyasıya
tört: dört
törtünçü: dördüncü
tuḡgan: kardeş
tur-: 1. durmak, hareketsiz durumda olmak
 2. yaşamak, hayatını sürdürmek
tur-: bildirme eki; -dır, -dir, -dur, -dür
tur-: süreklilik bildiren yardımcı fiil
tut-: benimsemek, içselleştirmek
tüne-: geceleme
tüş kör-: rüya görmek
-U-
ulan: oğlan evlat

ulan-: dâhil olmak
ulaş-: elde etmek, erişmek
uluḡ: yüce, ulu
uzalıp yat-: uzanıp yatmak
uzat-: uğurlamak
-Ü-
üç: üç
üçünçü: üçüncü
-V-
vaḡşī (Ar.): yırtıcı, yabani
vaktini ötker-: vaktini geçirmek, ömür sürdürmek
ve: ve (bağlama edatı)
vefāt bol-: ölmek
veyā (Ar.+Far.): veya (bağlama edatı)
vilāyet (Ar.): şehir
-Y-
yan: yan taraf, kenar
yan-: dönmek, geri gelmek
ya' nī (Ar.): şu demek ki
yār yāverlik: yardım
yārān (Far.): dostlar
Yarkend: Doğu Türkistan'da yer alan bir şehir
yaş: yaş, ömrün yaşanılan kısmı
yat-: 1. geceyi geçirmek üzere bir yerde kalmak 2. ölmüş olmak
yakın: uzak olmayan yer
yegirm<e>nçü: yirminci
yegirme yaşka kir-: yirmi yaşına erişmek, ulaşmak
yene: tekrar, yine
ye-: yemek
yer: mekân
yet-: 1. Yetişmek, ulaşmak, varmak, gitmek 2. gelmek, -e uğramak
yetkür-: yetiştirmek, ulaştırmak
yetmiş: yetmiş
yett<e>nçü: yedinci
yıḡla-: ağlamak
yıl: sene

yigirme: yirmi

yigirme altınçı: yirmi altıncı (Metinde takip eden diğer sıra sayı adları; yigirm<e>nçi, yigirme birinçi, yigirme ikkinçi, yigirme törtünçi, yigirme beşinçi, yigirme yett<e>nçi, yigirme toqkuzunçı)

yol yür-: yol almak, ilerlemek

yoktur: yoktur, yok

yüz: çehre

-Z-

zerre (Ar.): çok küçük parça

ziyâde kıl-: arttırmak, fazlalaştırmak

EXTENDED ABSTRACT

In the libraries of Lund University and Uppsala University, which have an important place in Turcological studies, there is a collection of manuscripts that were written in Eastern (Chagathay), New Uighur and Uzbek Turkish. A large portion of these collections are comprised of the works that were either sold, donated by some Swedish missionaries as well as Turcologist Gunnar Jarring, and some of which were purchased by the library of the university. The work that is the subject-matter of this article takes place in the Collection of Eastern Turkistan Manuscripts under the title of “Tezkire-i Süt Bibi Pâdişâh”, which was copied by Swedish missionary Gunnar Hermansson on 15th April 1928 and was donated to Lund University in the year 1982.

Registered to number Prov. 6, in the seize of 18x11 cm, the work titled “Tezkire-i Süt Bibi Pâdişâh” has a 16-foil volume, each of the foils comprising 9 lines except for the three of them. Written in nastalik script, considering its wording and language, it has been widely accepted that the work pertains to the late Eastern Turkish. In this study, after introducing the work in its physical features and content, it will be examined with regard to its grammatical traits and a dictionary of the work will be created along with its transcription to the Latin alphabeth.

The work is mainly about parables concerning a woman Saint named Bibi Halvai (Ümeyye) and her disciple and caliph Süt Bibi (Āmine). In the text which is pertaining to the genre of tezkire (collection of biographies), a certain narrative style (tahkiye) has been adopted, involving subdialectal features of the late Eastern Turkish that would be easy for the common people of the era to comprehend. Besides the frequent use of simple and coordinate sentences in the text, there are also instances of interbedded, compound sentences especially in the passages referring to dreams. Having a religious-sufistic content carries with it a vocabulary involving a variety of Arabic and Persian phrases, expressions and word groups. A large portion of the Arabic and Persian words and word groups have been made Turkish by virtue of having received certain Turkish adjuncts. It is possible to find certain instances of adjective clauses, possessive constructions, compound verbs, prepositions, numbers, repetition and connexion groups in order to intensify meaning or draw attention to certain aspects.

One of the foremost features in the text is the occurrences of binary notations in the base and adjuncts of certain words. *Bubi Ĥalvâi* (2a/7) ~ *Bibi Ĥalvâi* (4b/8) ~ *Bibi Ĥalvâ* (8a/9), *bobaları-niñg* (5a/1) ~ *babaları-niñg* (5a/4); *rûḥum-nı* (5b/1) ~ *rûḥumnu* (5b/3) etc. Furthermore, there is no use of vowel points except for Arabic prayers, expressions and a few Turkish words.

In the text, back-forth and rounded-unrounded vowel harmonies do not seem to apply: *dil-leriga* (5b/6), *Mekke'ga* (7b/1); *perverdigarım-dur* (10a/4), *saldurup* (4a/6), *kılur*

(12b/5), *oğudılar* (9a/7). The pronoun “n” which was presumably intersert between third-person singular/plural possessive suffixes and case suffixes, as a phonetic feature of Eastern Turkish, was not used in the period and we do not find it in the examined text, either: *tüş-leride* (8a/8), *cins-leridin* (8b/5), *hızmet-lerige* (9a/1).

As one of the leading morphological features of Eastern Turkish, the pluperfect tense suffixes come out in two different forms in the text such as *-ip tur- /ér-* ile *-GAn ér- / tur-*. These suffixes express completed actions with prevailing effects in the present time as well as the present states of affairs themselves and they were occasionally made sense pertaining to present continuous tense.

We are considering this text to be going to make quite useful contributions and enrich the area of Turcology by virtue of the certain characteristics revealed in the study especially pertaining to the grammatical features of late Eastern Turkish such as the examples determined as adjective-verb suffixes consist only of *-GAn* suffixes (*kelgen, dégen, boladurğan*, etc.), especially in number names, the transition of *-i* (unrounded-wide vowel) > *-e* (unrounded-narrow vowel) (*yegirme ikkinçi, yett<e>nçi*) and some prominent expressions (*tukğan, boba, şubu, bubı vb.*)

KAYNAKÇA

- Anonim (1998). *Tezkire-i Buğrâ Hânî: Tezkire-i Meşâyih-ı Üveysiye*. (Muhammed Münir Âlem, Haz.). İslamabad.
- Argunşah, M. (2013). *Çağatay Türkçesi*. İstanbul: Kesit Yayınları.
- Atalay, B. (1970). *Abuşka lugati veya Çağatay sözlüğü*. Ankara.
- Berbercan, M. (2017). İsveç Türkolojisinden iki bilgin: Gustaf Raquette ve Gunnar Jarring. *Uluslararası Uygur araştırmaları dergisi*, 10, 42-54.
- Bodrogligeti, A. J. E. (2001). *A grammar of Chagatay*. Languages of the world / materials 155, Muenchen: Lincom Europa.
- Buran, A. & Alkaya, E. (2010). *Çağdaş Türk lehçeleri*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Coşkun, V. (1997). Tarihî Türk lehçeleri ve Özbek Türkçesinde zaman ve mekânda sınırlama görevi üstlenen yapılar. *TDAY-bellekten*, 429-438.
- Courteille, P. De Par M. (1870). *Dictionnaire Turc-Oriental, destiné principalement à faciliter la lecture des ouvrages de Báber, D'Aboul-Gâzi et de Mir Ali-Chir-Nevâi, l'Imprimerie impériale*. Paris.
- Eckmann, J. (1988). *Çağatayca el kitabı*. (Günay Karaağaç, Çev.). İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları.
- Eraslan, K. (2001). *Alî-Şîr Nevayî mecâlisü'n-nefâis I (giriş ve metin), II (çeviri ve notlar)*. Ankara: TDK Yayınları,
- Gabain, A. Von (1945). *Özbekische grammatik*. Leipzig: Otto Harrassowitz.
- Herrmann, V. (18767). *Çagataische sprachstudien*. Leipzig.
- Jarring, G. (2004). İsveç'te Türkoloji araştırmaları (G. Kurmangaliyeva Ercilasun, Çev.). *Manas Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Türkoloji Sayısı II. Kitap*, 11, 115-122.
- İsveç, Lund Üniversitesi kütüphanesi, Jarring koleksiyonu, Prov. 6, Erişim adresi: <http://www.alvin-portal.org/alvin/imageViewer.jsf?dsId=ATTACHMENT-0001&pid=alvin-record%3A16273&dswid=6314>
- Marufov, Z.M. (1981). *Özbek dilinin izahlı lugati I-II*. Moskova.
- Necipoviç Necip, E. (1995). *Yeni Uygur Türkçesi sözlüğü* (İklil Kurban, Çev.), Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Öger, A. (2010). Uygur Türkleri arasında tezkirecilik geleneği ve 18. yüzyılda yazılmış bir tezkire örneği: Tezkire-i ezizân. *Klasik Türk Edebiyatında Biyografi, Sempozyum Bildirileri*, 535-536.
- Öztürk, R. (1997). *Uygur ve Özbek Türkçelerinde fil*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Quatremère, E. M. (1841). *Chrestomathie en turk oriental*. Paris.
- Radloff, W. (1888-1911). *Versuch eines wörterbuches der Türk-dialecte (opit slovary Tyuskix nareçiy)*. Mit einem Vortwort on Omeljan Pritsak, 4 cilt's-Gravenhage, St. Petersburg.
- Steingass, F. (2005). *A Comprehensive Persian-English dictionary*. İstanbul: Çağrı Yayınları.
- Şeyh Süleyman Efendi (1298). *Lûgat-i Çağatai ve Türkî-i Osmânî*. İstanbul.
- Tolkun, S. (2016). Afganistan Özbek şiirinin yazım sorunları. *Uluslararası Beşeri Bilimler ve Eğitim Dergisi*, 2/2, 187-207.
- Tosun, N. (2015). Kırgızistan tarih ve kültüründe tasavvuf. *Tasavvuf İlim ve Akademik Araştırma Dergisi*, Yıl 16, 36, İstanbul, 105-118.
- Vámbéry, H. (1878). *Zur destellung des familienverhältnisses des Turko-Tatarischen wortschatzes ein versuch*. Leipzig F.A.: Brockhaus.
- Vel'yaminov Zernov, V.V. (1869). *Slovar dzagatasko-Turestskiy=el-lugatü'n-Nevaiyye ve'l-iştihadati'l-Çagataiyye*. St. Peterburg.
- Zenker, J. T. (1866-1876). *Türkisch, Arabisch-Persisches handwörterbuch dictionnaire Turc-Arabe-Persan*. 2 cilt, Leipzig.